

KERİMBEKOVA, Bayan (2014). “Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Münacaat'ın Çağdaş Kazak Şiirine Yansımaları”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.509-515 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Bayan KERİMBEKOVA*

HOCA AHMET YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDEKİ MÜNACAAT'IN ÇAĞDAŞ KAZAK ŞİİRİNE YANSIMALARI

Türk Dünyası edebiyatında Orhun Yenisey yazıtları, Yusuf Has Hacıp'in yazdığı Kutadgu Bilig, Kitab-ı Dede Korkut gibi eserlerde Allah'ı ululama, Allah'a yakarış, dilek gibi epizotlar yer almaktadır. Âlimler Kazak şiirinde münacatın edebî tür olarak ilk kez edebiyatımızda Hoca Ahmet Yesevî'nin eserlerinde yer aldığını söylemektedirler. İnsanın toplumun içerisinde yaşayan sosyal bir varlık olarak yaratıcıya, gizemli güce yalvarması, ondan yardım dilemesi yaratılışının gereğidir. Bu durum münacat olarak adlandırılmaktadır. Münacat kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Gece yakarış duası, açık sohbet etme, yalvarmadır. Allah'a kendi kaderine, istirhamla, dilekle yalvarma anlamları vermektedir.⁵²⁵

İslam dininin insanlığa gelmesiyle birlikte Kazak edebiyatındaki münacat içeren şiirler Allah'a münacat edebî türünde toplandı. Münacaatlar şairlerin lirik tefekkürün örnekleriyle İslam dininin temel unsurlarını kabul eden bakış açısının yansımasıdır. Münacaat, Kazaklarda “arnav” (ithaf), “nasihat ölen” (nasihat şiiri), didaktik ve felsefî temalı şiirlerin özellikleriyle ortaklıklar bulunduran edebî türdür. Münacatın temasının özü Allah'a, peygamberlere medhiye, dilek dileme, fanî dünyadaki insanların günahları için af dileme, yalvarma olarak görülmektedir. Yaratıcıya münacat söylenmesi, şairin ruh dünyasındaki sırrı doğrudan aşikâr etmesine imkân vermektedir. Yazılı edebiyattaki münacatın ortaya çıkması, İslamî Arap şiirinde başlayan bu akımı Fars edebiyatı vasıtasıyla olmuştur. Dünya edebiyatının kadim nüshalarında oldukça sık

* Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Almaty/Kazakistan.

⁵²⁵ Rustemov L. 3. Arab-iran kirme sözderiniñ kazakşa-orısşa túsindirme sözdigi. – Almatı: Mektep, 1989, s.200.

rastlanan marşlarda medhiye ile münacaatın bir araya gelmesinden başlamıştır.

Yesevî hikmetlerindeki münacatı araştıranlardan biri, Tatar ilim adamı A.Şaripov: “Ahmet Yesevî’ye Türkî dilindeki yazılı münacaatın temelini oluşturanlardan biri diyebiliriz,” demektedir.⁵²⁶ Kazak âlim İ.Jemeney ise eserinde: “Türk edebiyatına⁵²⁷ münacat Hoca Ahmet Yesevî ile geldi,”⁵²⁸ demektedir.

Bes jasımda şariyğatka belim burdım,
Din jolında oraza tutıp, âdet kıldım.
Kündi-tüni zikir aytıp, rahat kıldım,
Sol sebepten alpıs üşte kirdim jerge.

(Orijinalinden Kazakçaya çeviren M. İbatov⁵²⁹ manevî dâneliği özümsemiş büyük şair, filozof, sûfî edebiyatının kurucusu Hoca Ahmet Yesevî böyle söylemektedir.

Menkıbelerin birinde Hz. Muhammet (sav.) ilmin sembolü olan emanet hurmayı Hoca Ahmet Yesevî’ye ulaştırması için Arslan Baba’ya vermesiyle ilgili şöyle rivayet edilmektedir:

“Oğlum adın Ahmet imiş, işlerin hikmetle dolsun, aç ağzını!” dediğinde yedi yaşındaki çocuk bakıp ağzını açtığı anda hurma uçarak varıp çocuğun ağzına düştü. Çocuk bülbül gibi şakiyarak hikmet söylemeye başladı.⁵³⁰

Dîvân-ı Hikmet’te bu vakiayı Hoca Ahmet Yesevî şöyle anlatmaktadır:

Jeti jasta Arıstan babam izdep taptı,
Är sırımdı körgen sayın bürkep japtı.
“Bilhamdillah kördim” dep izimdi öpti,
Sol sebepten alpıs üşte kirdim jerge.
...Segizimde segiz jannan jol aşıldı,
“Hikmet ayt!” dep basıma nur şaşıldı.
Bihamdillah Pirmuğan şarap işirdi,

⁵²⁶Şaripov A.M. Zarojdenie sistemı stihotvornih janrov. – Kazan: İzdatelstvo Kazanskogo universiteta, 2001, s. 6.

⁵²⁷Burda Türk edebiyatından kasıt Türkiye’deki edebiyat değildir. Bütün Türklerin ortak edebiyatıdır.

⁵²⁸Jemeney İ. Minajat – “Tarihiy Raşidi” eñbeginde // Akikat, № 4, s.177.

⁵²⁹Koja Ahmet Yassaviy. Hikmetter. Şağatay tilinen avdarma. -Almatı: Dauk-Press, 2000, s.11.

⁵³⁰Yassaviy tağılımlı. Ğilimiy makalalar men jaña derekter jıynağı. –Türkistan: Mura, 1996, s. 125.

Sol sebepten alpıs üşte kirdim jerge⁵³¹

Ahmet Yesevî'nin manevî üstad olarak Türk Dünyası tarafından geniş şekilde tanınmasına ve kabul edilmesine onun "Dîvân-ı Hikmet" adlı eseri vesile olmuştur. Hikmet, Allah tarafından verilen ilim, insanın kendini tanınması vasıtasıyla Allah'ı tanınmasıdır. Bu da sufizmin temelini oluşturmaktadır. Şeriatın kurallarını tam olarak anlayıp, sıkı sıkıya yapışan, sadece ömrünü onunla birlikte geçiren insan hikmet ilmine, tarikata adım atabilir. Yesevî dağıttığı manevî ilmi, hâl ilmi olarak isimlendirmektedir. Kazakça "kal" (konuşma) Arapça kökenli bir kelimedir. Sufizmde "kal" söylenebilen, dille aktarılabilecek ilimdir yani insana öğretilebilecek bir ilimdir. Hâl ise dil ile söylenemeyecek, yaratıcının kendinin tâlim ettiği ilimdir. "Kal" ilminin amacı "Hâl"e ulaştırmaktır. Hâlin amacı ise Allah'a vasıl etmektir. Allah'ın bir an bile olsa aklından çıkarmama, zikir, nefsi dizginleyip ölmeden önce ölmek, dünyevî isteklerle kararın kalbi zikirle temizleme, ruhu terbiye, varlığın maksadını idrak hakikat olan Allah'a ulaşma sufilik yolunun geçitleri, hikmet ilminin önemi olarak görülmektedir.

Türk sufi edebiyatının, şiirinin başlangıcı Hoca Ahmet Yesevî'nin Divanında oldukça fazla önemli hikmetlerle doludur. Yesevî hikmetlerinin temeli, özü, münacat şiirleri dersek yanılmayız. Yesevî münacatlarının temeli Allah'a yalvarma, ondan dileme, bazı zamanlarda Allah ile sırlaşma melodisiyle yazılmıştır.

Hoca Ahmet Yesevî araştırmacılarından A. Abdirasilkızı "Bu münacat örnekleri, geleneksel vezinle yazılıp Türkistan Türkçesinin tabii özelliklerine sahiptir,"⁵³² demektedir.

Hoca Ahmet Yesevî Dîvân-ı Hikmet'te "Allağa jakınday tüşöv üşin" (Alah'a yaklaşmak için) her insanın kendi hayatında, ömür yolunda dört basamağı geçmesi gerektiğini söylemektedir.

Birinci şeriat. Şeriat İslam dini kaide ve kurallarını takvayla tam olarak yerine getirme ve Allah'a kul olmaktır. İkinci tarikat, din âlimlerinin öğrencisi olarak, yalan dünyanın çeşitli arzularından kurtulma, Allah'a karşı muhabbeti güçlendirir. Üçüncüsü marifet, din yolunu bilme tanımadır. Bu aşamanın önemli talebi dünyadaki bütün varlığın sebebinin bir Allah olduğunu anlamaktır. Dördüncüsü hakikattir. Allah'a yaklaşmak, onu tanımak bu en üst mertebedir. Sufizmde şeriatsız tarikat, tarikatsız marifet, marifetsiz hakikat olması imkânsızdır. Bunlardan birinci mertebe diğerine geçmek için vasıta. Hoca Ahmet Yesevî Allah'a vuslat yolunda mutlaka bu dört

⁵³¹ Koja Ahmet Yasavi. Hikmet jiyinak. (Dayın. M.Jarmuhamedulı, M.Şafığı, S.Davitulı). – Almatı: Jalın, 1998., s.11.

⁵³² Abdirasilkızı A. Kazak adabietindegi minajat janrı: ejelgi poeziya men kazirgi adabiettegi körinisi // Ürker jurnalı. № 1.(16). 2010, s.6.

mertebeden geçmek gerektiğini söylemektedir. Buna kendi şiirinde şöyle örnek vermektedir:

... Ötiy gümürüm şarğatka netalmadım,
Şariyğatsız tarihatka ötalmadım,
Hakikatsız mağrifatka batalmadım,
Katig yıllar pırsız niçük ötar dostlar.

Yesevî hikmetleri vasıtasıyla şekillenen münacat türü Kazak edebiyatındaki münacat şiirlerinin gelişmesine vesile oldu. Münacat kelimesinin dilek kelimesiyle aynı kökten olduğunu hatırlayacak olursak ozanların, âşıkların şiirlerindeki münacaat örneklerini Kazakların Bukar adlı ozanının “Tilek” (Dilek) adlı eserini söyleyebiliriz:

Birinşi tilek tileñiz,
Bir Allağa jazbaska.
Ekinşi tilek tileñiz,
Er şuğıl pasık zalımñıñ
Tiline erip azbaska.
Üşinşi tilek tileñiz,
Üşkilsiz köylek kiymeske,
Törtinşi tilek tileñiz,
Törde tösek tartıp jatpaska.
Besinşi tilek tileñiz,
Bes uwakıtta bes namaz,
Birewi kaza bolmaska...⁵³³

–diye Allah adıyla başlanıp, geleneksel münacatlara has bir kısım ezgileri kuşatan bu söyleyiş de Kazakların anlamını, önemini daha da artırmakta, Kazakların karakterinin bozulmamasını, muhafaza olmasını Allah’tan dilemeyi nasihat etmektedir.

Uzun yıllar yasaklanmış edebî türlerden biri olan münacat hakkında ilk kez ilmî, edebî tahlili büyük dilcimiz Ahmet Baytursınulı’nın eserlerinde görmekteyiz. “Adebiyet tanıtıkış” (Edebiyat Tanıtma) adlı eserinde Baytursınulı: “Dinî dönem kederli, ıstırap dolu şiirlere münacat olarak adlandırılmaktadır. Önceleri münacatı ulemanın Allah’a yakarışı, dileği, feryad u figanıdır. Git gide figan, ıstırap anlamına dönüşmüş, feryad u figan dolu mısralarla kurulu eser de münacat olarak adlandırılmıştır,”⁵³⁴ demektedir.

Edebiyat araştırmacısı, eleştirmen İ. Jemeney, Fars edebiyatında münacat kelimesinin bir kimseyle sırlaşma, fısıldaşma;

⁵³³On ğasır jirlyadı. – Almatı: Dauir, 2006, 128. s.

⁵³⁴ Baytursınulı A. Adebiet tanıtıkış. Zertteuler men öleñder. – Almatı: Atamura, 2003, s. 150.

Allah ile sırlaşma; bir kimsenin iç düşüncesini anlamak; sırlaşma; Allah'tan dileme olarak beş anlama geldiğini söylemektedir.⁵³⁵

Şiirimizde Yesevî hikmetleriyle başlayan münacatlar “Allah'ın özü de hakikat, sözü de hakikat; Hakikat söz hiçbir zaman yalan olmaz,” diyen Kazakların baş şairi Abay Kunanbayulı'nın şiirlerinde devam etmiştir. Abay'ın Abdirahman'a ithaf ettiği şiirleri, ağıtları, münacat şiirlerinin derlemesi gibidir.

Abay'ın münacat şiirleri babalık duygusu, özge kederle kurulmuştur, Allah'tan dilediği de bu duygulardır.

Ya, Alla, bere gör,
Tilegen tilekti.
Korkıtpay ornıktır,
Şoşığan jürekti.

Şın jürek eljirep,
Alladan tileymin.
Şın kalkam osı kün
Bolıp tur kerekti.

Jüregim suvıldap,
Süyegim şımırıp,
Alladan tileymin
Kupiya sıbırıp.
Zar etse bendesi,
Bermey me Allası
Tän saylık kalkama,
Kabıl bop köz jası?⁵³⁶

Yaratıcının hikmetini, yaratılışın ibretini akılla tanıyan, hisle duyan dâhî şair ıstırapla feryat figan etmektedir. Münacat için insanın kendi kendisiyle konuşmasından oluşan, bir Allah'a bağışlanan monolog, diyen H.Y. Minnegulov'un bu tahlili Abay'ın münacatı önemli şiirlerinin tabiatını derin olarak ortaya koymaktadır.

20. asrın başında Kazak edebiyatının önemli, mümtaz şairi Mağcan Cumabayev'in yaratıcıya karşı yazdığı münacatlar kendine has unsurlar içermektedir:

Oypırım-ay, Alla-ay, jasağan,
Kısıldı ğoy şıbın jan!

⁵³⁵ Jemeney İ. Minajat – «Tarihîy Raşidi» enbeginde // Akikat, № 4, s.57.

⁵³⁶ Abay. Şığarmalarının yeki tomдық jıynağı: Öleңder men audarmalar.- Almatı: Jazuşı, 2002, s.96.

Kuwat kemip baradı,
Köp boldı mınaw akkan kan.

Täjiri, öziñe jılayın,
Häl jok, kalay turayın?
Jürekti jara jep barad,
Jasağan-ay, kalay şıdayın?!

...Tüsti kısım janıma,
Tunşıktım ğoy kanıma!
İyem bolsañ, jaratkan,
Salsayşı kulak zarıma!⁵³⁷

Diyen şairin “Jaralı jan” başlıklı şiirinde lirik kahraman tarafından söylenen sözler hakikî münacatın tabiatını tanıtmaktadır. Bu sadece Mağcan’ın münacatı değildir, aynı zamanda bütün Kazak halkının Allah’a karşı münacatıdır.

1990’lı yıllarda ve 2000’li yıllarda başındaki Kazak şiiri de millî söz sanatındaki dinî, İslamî dünya görüşünü geliştiren, geniş şekilde dile getiren özelliğidir. Çağdaş Kazak şiirinin meşhur temsilcileri, şairler: Serik Kaliyev’in, Devletbek Baytursınulı’nın, Aynur Abdirasılıkızı’nın münacat muhtevalı şiirlerinde Allah’ın kudreti dile getirilmiştir. Bağımsız Kazakistan’ın genç neslinin yazdığı şiirler ve bu şiirlerdeki münacatlar milletimizin tefekkür dünyasını uyandırmıştır. Münacat şiirleri çağdaş şairlerimizin eserlerinde temizlenme, meditasyon dolu özellikler taşımaktadır. Aşağıdaki münacatın yazarı D. Kıdıralı şöyle söylemektedir:

... İye, Alla!
Jan beremin akiykat şındık üşin,
Til bere gör almastay jarkıldağan.
Tuwılğam jok ömirge kuldık üşin,
Jürek bergin küreste tartınbağan.

İye, Alla!
Jüregime jıluw ber jalındağan,
Kazağımdı arıltam kayğı-muñnan.
Ala körme şabıttı arındağan,
Kaldırsañ da bar bakıt baylığınnan,

⁵³⁷ Jumabaev M. Şığarmalar. 3 t. – Almatı: Bilim, 1995. – 1 t., s.79.

Araştırmacı İ. Jemeney “Münacat insan vicdanının uyanması, ruhî canlanma, tefekkürün silkinmesi, insanın nefsinin dizginlemenin basamağı,” demektedir. İ. Jemeney bu görüşüyle D. Kıdırali'nin şiirindeki münacatın iç âlemini tam olarak anladığı aşikârdır. Uzun asırlar içinde, zor devirlerde de münacat önemli şiirlerde hayat sevgisini muhafaza ederek bütün nesiller tarafından örnek alındı. Kazak edebiyatının altın hazinesini zenginleştiren ruh zenginliğimizin biri olan münacat şiirleri eskimez, kaybolmaz. Edebiyat var oldukça var olacak, yaşayacak türlerden biridir.

Kaynakça

- Rustemov L. 3. Arab-iran kirme sözlerinin kazakça-orıssa tüsindirme sözdüğü. – Almatı: Mektep, 1989. – 320b.
- Şaripov A.M. Zarojdenie sistemi stihotvornih janrov. – Kazan: İzdatelstvo Kazanskogo universiteta, 2001. 307s.
- Jemeney İ. Minajat – “Tarihiy Raşidi” eñbeginde // Akikat, № 4, 165-177b.
- Koja Ahmet Yassaviy. Hikmetter. Şağatay tilinen avdarma. -Almatı: Dauk-Press, 2000. – 208 b.
- Yassaviy tağılımı. Ğılımiy makalalar men jaña derekter jıynağı. – Türkistan: Mura, 1996. 125b.
- Koja Ahmet Yasavi. Hikmet jıynak. (Dayın. M.Jarmuhamedulı, M.Şafıǵı, S.Davitulı). –Almatı: Jalın, 1998. 183-185 bb.
- Abdirasilkızı A. Kazak adabietindegi minajat janrı: ejelgi poeziya men kazirgi adabiettegi körinisi // Ürker jurnalı. № 1.(16). 2010 j.
- On ğasır jırlaydı. – Almatı: Daur, 2006. – 408 b.
- Baytursınulı A. Adabiet tanıtqış. Zertteuler men öleñder. – Almatı: Atamura, 2003j. -208 b.
- Abay. Şıǵarmalarınñ eki tomdık jıynağı: Öleñder men audarmalar.- Almatı: Jazuşı, 2002. - 296 b.
- Jumabaev M. Şıǵarmalar. 3 t. – Almatı: Bilim, 1995. – 1 t. – 256 b.
- Seytkulova A.T. Kazak poeziyasındaǵı dini-islamdıq duniyetanım şıǵarmalarınñ tarihiy-adabiy sipatı (19-20 ğǵ. jane 21. ğ. bası) Filologiya ğılımdarınñ kandidatı ğılımiy darejesin alu üşin dayındalǵan dissertatsiyanıñ avtoreferatı. Almatı, 2010.
- Jaksılıkov A. Obrazı, motivı i ideı s religioznoy soderjatelnostyu v proizvedeniyah kazahskoy literaturı. – Almatı: Kazak universiteti, 1999. – 422 s.
- Ahmetbek A. Koja Ahmet İassavi. -Almatı: Sanat, 1998.
- Sızdıkova R. Yasaviy hikmetterinñ tili. – Almatı: Sözdik-Slovar, 2004.-552b.